

<https://doi.org/10.15407/eip2023.01.007>

УДК 339.9+339.5

JEL : F13, F20, F52, F55, F60, N40

Володимир Сіденко¹

ВІЙНА В УКРАЇНІ ЯК ТОЧКА БІФУРКАЦІЇ У ГЛОБАЛЬНОМУ РОЗВИТКУ: ВІДТВОРЕННЯ МИНУЛОГО VERSUS ТВОРЕННЯ МАЙБУТНЬОГО

У статті, підготовленій у рамках творчої дискусії навколо проблем, піднятих у публікації Серджіо Маріотті стосовно глобальних економічних аспектів, пов'язаних з російсько-українською війною, автор обґрунтовує, що за всієї очевидності тенденції до наростання глобального протекціонізму неправомірно надмірно розширювати зміст поняття "протекціонізм" і тим самим маскувати новітні тенденції до поширення прямого інтервенціонізму держав у сферу функціонування міжнародних ринків, яке саме поняття "вільний ринок" перетворює на дедалі більш умовне. Звертаючись до іншого важливого посилу статті С. Маріотті – повторюваності у сучасності певних тенденцій минулого, автор цієї статті стверджує необхідність розглядати цей феномен не як певну прикру та небажану випадковість, а як закономірний наслідок дії принципу циклічності в економічному розвитку та хвильового характеру довгострокових трендів розвитку. У статті доводиться, що подолати небажані й небезпечні глобальні тренди лише на основі закликів до миру, співробітництва та кращої глобальної координації на основі усталених принципів інституційного світового устрою неможливо: необхідним є істинно глобальне мислення в усіх без винятку центрах формування глобальної політики розвитку та справжня кооперація у визначенні параметрів майбутнього й розв'язанні глобальних проблем людства. Це можливо лише в рамках формування якісно нової моделі глобалізації, де економічна свобода стане свободою вільного розвитку для всіх.

Ключові слова: деглобалізація, економічний націоналізм, глобальний протекціонізм, глобальні ланцюги вартості, фрагментація, світові взаємозалежності, К-хвилі, довгі цивілізаційні хвилі, російсько-українська війна

Російсько-українська війна, що триває вже рік, стала потужним каталізатором воістину тектонічних зрушень у світовій економіці, значно посилила прояви системних кризових явищ в ній та прискорила процес

¹ **Sidenko, Volodymyr Romanovych** – Doctor of Economics, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Chief Researcher at the Institute for Economics and Forecasting, National Academy of Sciences of Ukraine (26 P. Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine), ORCID: 0000-0002-4195-5351, e-mail: v_sidenko@ukr.net

визрівання передумов для переходу до якісно нового соціально-економічного світоустрою. З іншого боку, сама ця війна виникла не випадково і не лише завдяки довготривалому загостренню протиріч у російсько-українських відносинах. Її патогенез неможливо адекватно визначити й прослідкувати в динаміці поза більш широким контекстом – глобальних трендів розвитку і пов'язаних з ними структурних та інституційних зрушень.

У цьому контексті публікація статті італійського професора Серджіо Маріотті² безумовно представляє неабиякий науковий інтерес. Не лише тому, що її автор демонструє високий професіоналізм в аналізі складних і суперечливих глобальних процесів, надзвичайно широку обізнаність у сфері наукових публікацій останнього періоду із зазначеного предмету, а й, можливо, насамперед завдяки застосованому ним методу порівняльно-історичного аналізу. Останнє дозволяє побачити глобальні процеси у тривалій історичній перспективі, а отже, точніше ідентифікувати в них суттєві та повторювані компоненти, відрізнити їх від тимчасових та специфічних для нинішнього часу елементів процесу і, таким чином, адекватніше оцінити майбутнє.

Водночас слід констатувати надзвичайну складність глобальних процесів, що нині відбуваються, їх неоднозначність та породжувану ними значну невизначеність, характерну для періодів системних переходів. І це слугує основою для дуже суперечливих оцінок та передбачень, на які накладають істотний відбиток персональні ціннісні преференції дослідника та його гносеологічні уподобання. Внаслідок цього будь-яка наукова концепція не може претендувати на завершеність, неодмінно має "білі плями" та вразливі місця, що залишають простір для творчої критики.

Мета цієї статті якраз і полягає у висвітленні трьох важливих аспектів зазначеної проблеми глобальних змін, два з яких перебувають у контексті позитивного економічного аналізу, а один – нормативного. А саме йдеться про 1) тенденції глобального протекціонізму, 2) повторюваність минулого у сучасному і майбутньому та 3) шляхи "уникнути небезпечних шляхів" та визначення модусу "стабілізуючих дій великих країн та міжнародної міждержавної співпраці" (Маріотті 2022, с. 8).

Глобальний протекціонізм чи щось більше?

Тезі про наростання валу глобального протекціонізму належить визначне місце в поглядах С. Маріотті, представлених у статті, що стала об'єктом дискусії. І хоча цій проблемі останніми роками приділяється дуже багато уваги на самих різних рівнях – академічному, політичному

² **Оригінальне видання:** Mariotti Sergio. A warning from the Russian–Ukrainian war: avoiding a future that rhymes with the past. *Journal of Industrial and Business Economics*. <https://doi.org/10.1007/s40812-022-00219-z>, published online: 04 July 2022. **Український переклад:** Маріотті Серджіо. Застереження російсько-української війни: уникнути майбутнього, яке перегукується з минулим. *Економіка і прогнозування*. 2022. № 3. С. 7–32.

(національному та міжнародному³), у дискусіях недержавних активістів та організацій та на провідних бізнес-форумах, ця проблема дуже далека від розв'язання. Про це свідчить тривале перебування у вимушеному стані "гіподинамії" Світової організації торгівлі (СОТ), яка саме і була покликана просувати в життя принципи вільної торгівлі. Це підтверджується також наростанням використання багатьма провідними державами та їх угрупованнями інструментарію обмеження торгівлі, що подекуди переходить в якісно новий стан – торговельних війн.

Стаття С. Маріотті наводить переконливі емпіричні свідчення на підтримку тези про наростання протекціонізму у глобальних масштабах. При цьому з точки зору цього автора та низки інших авторів, праці яких він цитує, протекціонізм виступає у нерозривному зв'язку з економічним націоналізмом, який може утворювати "токсичну суміш націоналізму, мілітаризму та імперіалізму", що врешті-решт веде до війни (Marionni 2022, с. 20, 23; Dent 2020, с. 341; Wolf 2004).

Шкідливі наслідки *гіпертрофії* протекціонізму давно відомі й доведені як теоретично, так і емпірично. Фахівці у сфері торговельної політики добре знають, що така гіпертрофія веде до руйнування усталених торговельних потоків та зниження сукупного добробуту, може створювати ситуації "гри з нульовою сумою" (виграш для одних дорівнює еквівалентному програшу для інших), здатна породжувати деструктивні види політики "розорення свого сусіда" ("beggar-my-neighbour") заради намагань вирішення (часто ілюзорного) власних внутрішніх проблем розвитку. Лише одного факту того, що визрівання передумов Другої світової війни нерозривно пов'язано з гіпертрофією протекціонізму 1930-х років, мабуть, було би достатньо для усвідомлення необхідності дотримуватися почуття міри в застосуванні таких заходів. Так чому ж тоді гіперпротекціонізм виявляється таким живучим? Чому і сьогодні уряди провідних країн так легко вдаються до обмеження вільної торгівлі, знаючи про потенційно шкідливі та небезпечні побічні наслідки таких заходів?

Навряд чи можна відповісти адекватно на ці запитання, спираючись лише на популярні мікроекономічні пояснення на основі різної чутливості різних суб'єктів до перерозподілу доходів, спричиненого обмежувальними торговельними заходами, та різного рівня організованості окремих суб'єктів та їх груп у здійсненні тиску на уряд задля формування вигідної їм торговельної політики. Надто вже значним – навіть кричущим – є розрив між теорією та практикою у цьому питанні, що примушує або припустити, що лідери провідних країн систематично діють *ірраціонально* – на шкоду власним довгостроковим інтересам, або ж *теоретичні моделі торгової політики неадекватно пояснюють реальність*, з якою вимушені рахуватися політики. Є підстави вважати, що другого тут більше.

³ Див.: G20 Bali Leaders' Declaration, par. 7; G20 Rome Leaders' Declaration, par. 42–43; WTO Ministerial Conference 12th Session, 2022 Outcome Document, par. 1.

У цьому контексті важливо прослідкувати еволюцію феномену протекціонізму та модифікацію його змісту, зрозуміти його історичний мегатренд і те, до чого він прямує або рис чого вже почав набувати.

Історично (а саме економіко-історичний підхід взятий за основу у статті С. Маріотті) протекціонізм виник як антитеза свободі торгівлі. Його існування нерозривно пов'язане з визнанням ринку (як інституту) універсальною сферою здійснення економічних відносин формально незалежними приватними суб'єктами. Поза цією концептуальною конструкцією дихотомія "свобода торгівлі – протекціонізм" втрачає будь-який сенс.

Відповідно до історичної еволюції структури ринків, виникнення в їх межах дедалі нових, технологічно більш складних об'єктів торговельних операцій, змінюється й інструментарій регулюючого впливу з боку держав на цей базовий економічний інститут – ринок. Так, на більш ранніх етапах розвитку й упродовж абсолютно переважаючої частини існування більш-менш систематичної торговельної політики національних держав основним методом обмеження свободи торгівлі були митні тарифи, до певної (і досить обмеженої) міри доповнені інструментами нетарифного регулювання, до яких належать прямі заборони експорту та імпорту, кількісні квоти для торгівлі, ліцензування експортно-імпортних операцій, державна монополія на певні види операцій та ін. Звідси протекціонізм, як правило, був головним чином *тарифним протекціонізмом*. І таке становище зберігалось у світовій економіці аж до 1950-х років. Ось чому Генеральна угода про тарифи і торгівлю (ГАТТ), що була укладена після закінчення Другої світової війни в 1947 р. як інститут глобального регулювання торгівлі та забезпечення умов для вільного розвитку торгівлі та відродження таким чином економіки була (і на це прямо вказує її назва) організацією, що мала справу головним чином з тарифними розкладами країн-учасниць.

Однак швидкий розвиток технологічного прогресу у повоєнній світовій економіці призвів до суттєвого ускладнення структури торговельних потоків та механізмів взаємовідносин між учасниками світової економіки. Центральну роль почали відігравати різноманітні нетарифні заходи регулювання торгівлі, серед яких такі нові інструменти, як норми технічного регулювання, санітарні та фітосанітарні заходи, а ще пізніше – норми захисту прав споживачів, екологічні норми та ін. Упровадження цих нових норм, яке отримало імпульс в рамках Токіо-раунду переговорів ГАТТ (1973–1979), стало домінуючою тенденцією корекції системи регулювання світової торгівлі з часів утворення СОТ. При цьому впровадження зазначених нових форм нетарифного регулювання, що було об'єктивно необхідним для забезпечення технологічного розвитку та захисту власного населення від ризиків, які пов'язані з таким розвитком, мало виразно неоднозначні наслідки в аспекті впливу на дотримання принципу свободи торгівлі. Вони створили простір для народження та активного поширення різноманітних форм *нетарифного протекціонізму*, які дуже важко контролювати на глобальному

чи макрорегіональному рівні саме через *дуальний* характер функцій (захист від надмірної конкуренції та стимулювання власного інноваційного розвитку), які ці інструменти здатні виконувати.

Так, наприклад, вхід на більшість технологічно ємних сегментів Єдиного європейського ринку є абсолютно неможливим для країн – не членів, які не відповідають нормам європейських технологічних регламентів. Ця обставина призвела до того, що угода про вільну торгівлю, яка є складовою частиною Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, стала для України в значній частині лише певною *умовною потенціальною можливістю*, аніж реальністю: реально європейський ринок *лише частково відкритий* для України. Але чи значить це, що ЄС застосовує стосовно України протекціоністську політику? У суто торговельному плані – напевно ні, адже жодні бар'єри, що виникають на шляху українських компаній на ринок ЄС, не є специфічними і дискримінаційними стосовно України. Вони є наслідком певного формату активного захисту власних споживачів та власних інтересів технологічного розвитку.

Але чи можемо ми завжди бути впевнені, що ті чи інші європейські технічні регламенти, екологічні норми чи норми захисту споживачів не використовуються задля посилення ринкових позицій власних компаній у міжнародній конкуренції та для обмеження присутності іноземних конкурентів на ринку ЄС? Мабуть, також ні.

Аналогічним чином можна оцінювати й ініційовані останнім часом заходи Євросоюзу в контексті політики "відкритої стратегічної автономії" – *Open Strategic Autonomy (European Commission 2021)*, що, як відомо, стала насамперед посланням на адресу Китаю з його політикою економічної експансії. Інструментами цієї політики мають стати, зокрема, запровадження коригуючого прикордонного податку на товари з вмістом вуглецю (*Carbon Border Adjustment Mechanism – CBAM*), норми добросовісної корпоративної практики щодо сталого розвитку (*corporate sustainability due diligence*), ініціатива стосовно протидії вирубці лісів (*deforestation initiative*). З точки зору принципів політики сталого розвитку це абсолютно коректні механізми, проте вони водночас означатимуть суттєву модифікацію механізму виконання зобов'язань у рамках угод СОТ, які передбачають 1) рівність усіх іноземних країн-членів, відсутність їх дискримінації щодо режиму доступу на ринок та 2) незастосування інших прикордонних інструментів захисту ринку податкового характеру, окрім мита. Своїм рішенням ЄС по суті виводить в односторонньому порядку товари цілих секторів з-під дії цього універсального механізму регулювання торгівлі так само, як це діє відносно сектора сільськогосподарських товарів, – що створює загрозу суттєвої ерозії універсального режиму регулювання торгівлі. А отже, з точки зору країн – не членів такі дії можуть класифікуватися як такі, що порушують узгоджені на глобальному рівні правила торгівлі через одностороннє неузгоджене застосування нетарифних інструментів.

Кожен випадок впровадження нових норм нетарифного регулювання вимагає спеціального і всебічного аналізу з урахуванням усіх аспектів його потенційного впливу. Тільки за результатами такого аналізу можна зробити висновок, яким є основний вплив – позитивним (сприяння розвитку та захист законних прав та інтересів) чи негативним (створення штучних переваг для "своїх" у конкуренції). Ось чому будь-які агреговані та усереднені кількісні оцінки щодо впровадження тих чи інших інструментів нетарифного регулювання потребують обережності: інакше ми можемо потрапити у полон невірних висновків із далекосяжними наслідками.

Можливо, найбільші зміни в структурі інструментів державного впливу на торгівлю, які мали місце за останні два десятиліття, пов'язані з надзвичайною активізацією використання різних форм субсидування. Так, за даними організації Global Trade Alert⁴, яка збирає та систематизує дані з використання інструментів політики, що впливає на міжнародну торгівлю, субсидії стали найбільш динамічно зростаючим сегментом в комплексі "шкідливих" інтервенцій в систему торгівлі (див. рис. 1–3).

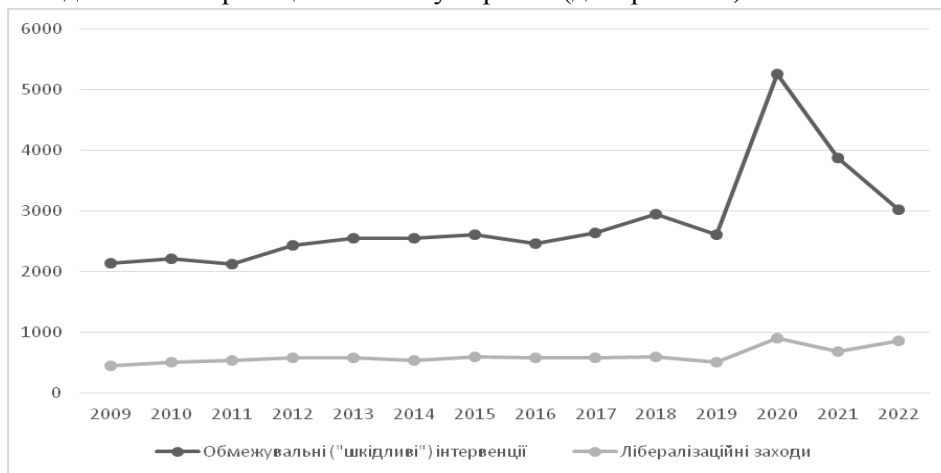

Рис. 1. Динаміка кількості нових інтервенцій держав у рамках зовнішньоекономічної політики по окремих роках, 2008–2022

Джерело: Global Trade Alert. Global Dynamics. URL: https://www.globaltradealert.org/global_dynamics

Наведені в діаграмах і графіках дані вказують на низку надзвичайно важливих характеристик та трендів змін системи зовнішньоекономічного регулювання:

1. Явне переважання з 2009 р. серед нових заходів регулювання інструментів *обмеження торгівлі та інвестицій*, що, напевно, має прямі конотації з глобальною фінансово-економічною кризою 2008–2009 рр. та

⁴ Global Trade Alert. Estimates of harmful interventions. URL: https://www.globaltradealert.org/data_extraction; Global Dynamics. URL: https://www.globaltradealert.org/global_dynamics

спричиненими нею глобальними зрушеннями у світовій економіці. Зростаючий розрив між обмежувальними та лібералізаційними заходами став особливо значним у період пандемії COVID-19 з її негативними глобальними економічними наслідками. З 2021 р. настав спад у кількості нових обмежувальних заходів, і цей низхідний тренд продовжувався і в 2022 – році повномасштабної російської агресії в Україні при слабкому зростанні й кількості лібералізаційних заходів.

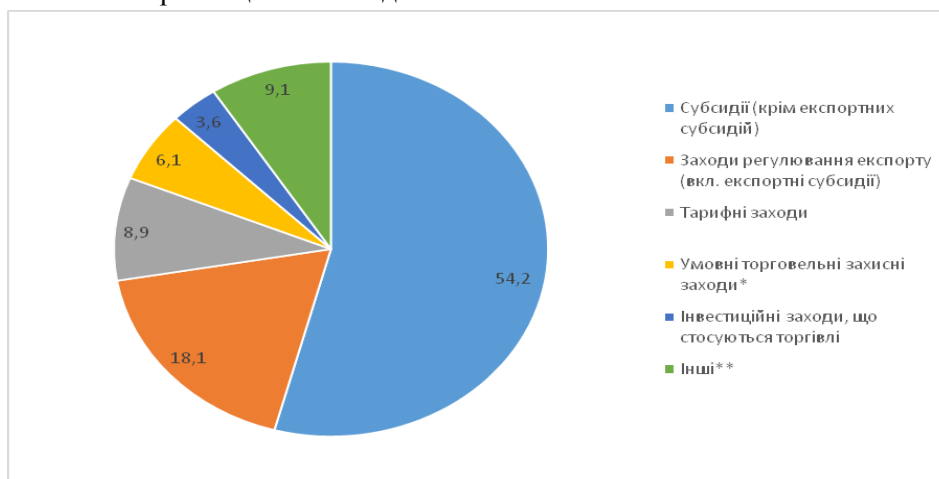

Рис. 2. Структура інтервенцій держав у рамках зовнішньоекономічної політики в розрізі окремих інструментів, 2008–2022 рр.

* Відповідно до таксономії нетарифних торговельних заходів UN MAST (Multi-Agency Support Group) умовні торговельні заходи (contingent trade-protective measures) охоплюють антидемпінгові, компенсаційні (антисубсидійні) та захисні (загальні та спеціальні сільськогосподарські) заходи.

** До "інших" відносяться такі важливі інструменти регулювання, як технічні бар'єри у торгівлі, санітарні та фітосанітарні заходи й інструменти охорони інтелектуальної власності.

Джерело: Global Trade Alert. Global Dynamics. URL: https://www.globaltradealert.org/global_dynamics

2. У структурі інструментів, за допомогою яких держави здійснюють інтервенції у ринковий простір, спостерігається домінування заходів, пов'язаних із субсидіями. Це регулювання використовує дуже широкий спектр інструментів⁵, які дуже сильно розширюють зміст поняття протекціонізму, що у такому трактуванні де-факто стає синонімом економічної політики держави взагалі.

⁵ До них належать: надання державами капіталу або участь у капіталі компаній, державні позики, фінансові гранти та гранти в натурі, виробничі субсидії, субсидування відсоткових ставок за кредитами, державні гарантії за кредитами, надання пільг за податками та виплатами із соціального страхування, надання субсидій споживачам, фінансової допомоги в діяльності на зовнішніх ринках, заходи зі стабілізації цін та ін.

3. Зазначене домінування субсидійного інструментарію вражає іще більше, якщо додати групу заходів з регулювання експорту⁶, яка включає експортні субсидії, – що мають особливо сильний вплив у сфері торгівлі сільськогосподарськими товарами.

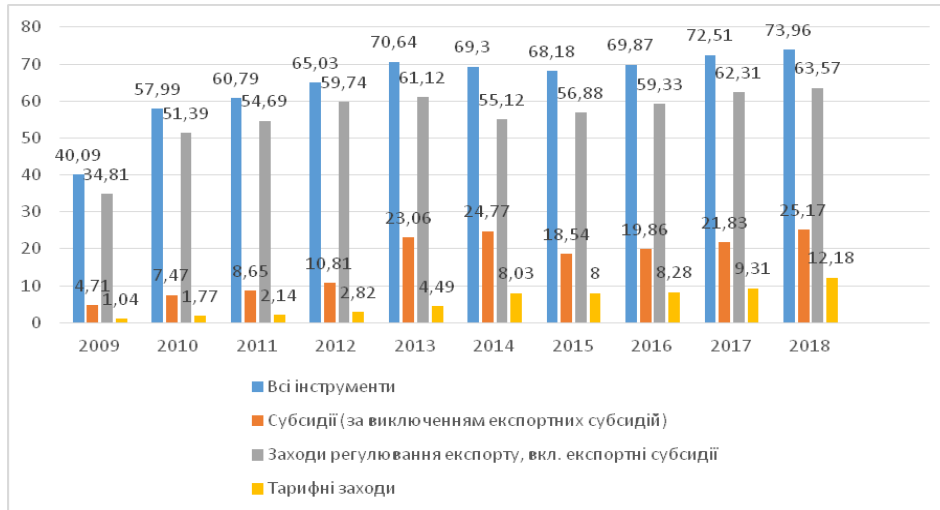

Рис. 3. Динаміка обмежувальних ("шкідливих") інтервенцій держав у рамках торговельної політики в розрізі окремих інструментів впливу на торгівлю товарами, 2009–2018, %

Примітка. Наведені дані засвідчують накопичувальний ефект поширення нових обмежувальних (дискримінаційних або з можливим дискримінаційним впливом) торговельних заходів з 2009 р., за якого враховується і закінчення терміну дії окремих з них. Наведені відсотки показують частку торгівлі товарами, на яку поширюється дія зазначених інструментів. Враховується як пряма дія інструментів країни-імпортера, так і заходи торговельної політики третіх країн, які впливають на двосторонні потоки товарів. Наведені дані щодо всіх інструментів не включають даних про технічні бар'єри в торгівлі, санітарні та фітосанітарні заходи. Вони характеризують *нові* торговельні заходи і не поширюються на ті з них, які існували до 2009 р. Таким чином, показник, наприклад, тарифних заходів не є показником охоплення торгівлі тарифним регулюванням загалом, а лише вказує на запровадження нових чи підвищення існуючих тарифів.

Джерело: Global Trade Alert. Estimates of harmful interventions. URL: https://www.globaltradealert.org/data_extraction

4. Група субсидійних інструментів та тісно пов'язана із субсидіями група заходів регулювання експорту не просто домінують у структурі нових заходів регулювання вже упродовж тривалого періоду (принаймні півтора десятиліття, що минули з часів глобальної

⁶ Інструменти цієї групи, зокрема, охоплюють: заборони експорту, експортні квоти (кількісні й тарифні), ліцензування (дозвільний режим) експорту, експортні податки і збори, державне фінансування експорту, надання експортних заохочувальних виплат та ін.

кризи 2008–2009 рр.): їх застосування постійно зростає і стає дедалі більш *систематичним*.

Особливий імпульс процесу розростання субсидійного інтервенціонізму надала торговельна практика Китаю, де провідні компанії у багатьох випадках користуються широким арсеналом засобів державної підтримки, особливо у високотехнологічних сферах та сферах, що потребують значних капітальних вкладень (наприклад, при реалізації великих інфраструктурних проєктів за кордоном). Ці дії, що породили значний ефект торговельної та інвестиційної експансії Китаю, спричинили заходи у відповідь з боку провідних глобальних центрів, позиції яких опинилися під загрозою.

Так, у США в рамках нової торгової політики Д. Трампа була ініційована широка кампанія уведення тарифних обмежень у торгівлі з КНР, а також ініційована політика повернення американських компаній в американську економіку (*re-shoring*). Політика Дж. Байдена, що за багатьма компонентами відійшла від формату торгової політики Трампа, надала американській торговельній та інвестиційній політиці *відверто наступального*, а не захисного характеру. В її рамках зміщено акцент із підвищення тарифів (які загалом давно вже мають незначний вплив на конкурентні позиції в торгівлі високотехнологічними виробами) на прямі заборони експорту важливих для конкурентоспроможності китайських компаній компонентів та технологій⁷. Проте це є лише фрагментом загальної картини змін в економічній політиці США.

Найбільш масштабним кроком стало загальна зміна ставлення до промислової політики, відстоювання необхідності якої донедавна було в американському економічному дискурсі ледь не ознакою поганого тону. Однак почасти внаслідок необхідності активно протистояти економічній експансії Китаю, а почасти внаслідок критичного загострення глобальних протиріч внаслідок російської агресії в Україні *питання національної безпеки стали абсолютно домінуючими чинниками формування економічної політики*. Як наслідок – курс на *виразний державний інтервенціонізм*, ознаки якого добре видні у новій редакції Стратегії національної безпеки США, ухваленої в жовтні 2022 р. (*National Security Strategy. October 2022*). Цей новий курс спирається на інструменти стратегічного розвитку галузей економіки (*industrial strategy*), що "здійснює стратегічні державні інвестиції в робочу силу

⁷ Найбільш резонансним кроком у цьому сенсі стала заборона експорту в Китай напівпровідників – і не лише вироблених у США; американці намагаються долучити до цієї заборони і своїх союзників – Нідерланди, Корею, Ізраїль.

Америку, а також у стратегічних секторах і ланцюжках поставок, особливо секторах критичних і нових технологій" (с. 11; див. також с. 14, 33, 48).

Найбільш об'ємним з точки зору фінансового впливу у цьому контексті стало ухвалення в 2022 р. т.зв. Закону про зниження інфляції – *Inflation Reduction Act*, який, попри свою назву в жанрі макроекономіки, має виразну структурно-технологічну орієнтацію у напрямі досягнення глобального конкурентного лідерства. Тісно пов'язаний з ним *CHIPS and Science Act* передбачає виділення 280 млрд дол. США для інвестицій у цивільні дослідження та розробки у критично важливих секторах, таких як напівпровідники, передові методи комп'ютерних обчислень, наступне покоління зв'язку, технології виробництва чистої енергії, біотехнології⁸.

Зазначені кроки – як з боку Китаю, так і з боку США – викликають серйозне занепокоєння в Європейському Союзі та підштовхують його лідерів вживати заходів у відповідь. Зокрема, китайська експансія в Європі породила такі ініціативи (в рамках "стратегії відкритої автономії"), як механізм протидії політиці примусу (*anti-coercion instrument*); ініціатива щодо міжнародних закупівель (*international procurement initiative*); регламент щодо іноземних субсидій (*foreign subsidy regulation*); регламент щодо механізмів забезпечення виконання рішень у торговельних спорах (*enforcement regulation for trade disputes*). До цього слід додати і більш ранній за часом ухвалення (19.09.2019) регламент щодо скринінгу прямих інвестицій в ЄС. Водночас ухвалення в 2022 р. нових ініціатив, спрямованих на стимулювання зростання технологічного лідерства США, також викликало невдоволення в ЄС. Адже *Inflation Reduction Act* з його 370 млрд дол. США податкових та інвестиційних стимулів у поєднанні з нижчими цінами на енергоносії може створити *трансформаційний ефект* щодо світової економіки, спричинивши масовий "вихід промисловості" (*manufacturing exodus*) з Європи – що потребуватиме "Європейської промислової відповіді" на цей виклик у вигляді або "Європейського акту щодо зниження інфляції" (*European Inflation Reduction Act*), запропонованого міністром економіки Франції, або ж створення "Європейського суверенного фонду" (*European Sovereign Fund*), за який виступає голова Єврокомісії (*Gonçalves and*

⁸ Див.: FACT SHEET: CHIPS and Science Act Will Lower Costs, Create Jobs, Strengthen Supply Chains, and Counter China. August 09, 2022. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/08/09/fact-sheet-chips-and-science-act-will-lower-costs-create-jobs-strengthen-supply-chains-and-counter-china/>

Defarges 2022). Лунають пропозиції до Єврокомісії представити у 2023 р. новий, значно більш амбіційний план щодо промислової політики.

Перелік стратегічно значущих заходів щодо посилення втручання держав в економіку і торгівлю за бажання можна значно продовжити. Але й уже викладеного вище достатньо для усвідомлення, що за структурно-технологічного ускладнення економіки економічна політика держав зазнає настільки суттєвих змін, що її параметри не можуть вміститися в архаїчну дихотомію "свобода торгівлі vs. протекціонізм".

Зазначені вище зрушення в динаміці та структурі державного регулювання торгівлі та інвестицій, які стають відносно менше спрямованими на простий захист власних виробників, а дедалі більше – на нарощення їх потенціалу конкурентоспроможності на зовнішніх ринках і створення на них осередків постійної присутності, звичайно можна кваліфікувати як *перехід від пасивного захисту до активного протекціонізму*. Але здається, що ідеї Дж. Стігліца та Д. Родріка стосовно "*активістського економічного націоналізму*", на які посилається С. Маріотті у своїй статті (*Marionti 2022, с. 23*), наближаються до розкриття феномену значно більше, аніж аргументи прихильників концепції "глобального протекціонізму"⁹.

Насправді ми стикаємося із об'єктивно зумовленою *зростаючою інтервенцією держав та їх міжнародних об'єднань у механізми функціонування ринків*, оскільки останні втрачають здатність до ефективного мікроекономічного саморегулювання: вони стали настільки великими за обсягом, настільки диверсифікованими за складом учасників та об'єктами економічних трансакцій, настільки динамічними в аспекті технологічних та структурних змін і настільки залежними від різних параметрів економічного та соціального середовища (включаючи рівень розвитку людського та соціального капіталів), що *їх стійкість неможливо забезпечити поза взаємодією різних рівнів управління*. Активна економічна роль держав у формуванні ринкового середовища, його загальних передумов розвитку, а також спрямуванні розвитку у перспективних напрямках, що визнаються новітніми фундаментальними науково-технологічними

⁹ Самий вираз "глобальний протекціонізм" містить, на мій погляд, суперечність у самому собі. Якщо він глобальний, то за формальною логікою його джерелом (суб'єктом) є глобальна спільнота як така. Тоді проти кого він спрямований? До того ж важко знайти хоч один офіційний документ хоч якоїсь глобально діючої організації, що би відкрито закликала до поширення протекціонізму.

проривами, стає ключовою передумовою виживання у глобальному конкурентному середовищі. Цей *об'єктивно зумовлений державний інтервенціонізм* можна, звичайно, називати протекціонізмом і засуджувати, керуючись морально застарілими підручниками з *econotics* та гранично спрощеними моделями "вільного ринку". Але тоді не варто дивуватися, чому економічна реальність так сильно віддаляється від кабінетних догматів.

Перегукування з минулим: чому це виникає та які висновки з цього на майбутнє?

Ідея "перегукування з минулим" ("rhyme the past") є лейтмотивом усієї статті С. Маріотті. У ній наводяться як добре відомі, так і маловідомі факти з економічної історії і політики, що підтверджують дуже характерну структурну спорідненість процесів еволюції в різні історичні періоди. І оскільки цей аналіз здійснюється саме у контексті дослідження комплексу економічних передумов, які породжували світові війни, автор висуває як провідну нормативну тезу ідею "не піти небезпечними шляхами минулого". В останньому С. Маріотті не можна не підтримати.

Проте для того, щоби запобігти небезпечним шляхам, необхідно добре розуміти, чому виникає зазначена спорідненість процесів, чому за принципово різних соціально-економічних рівнів розвитку світового співтовариства виникають схожі траєкторії еволюції. Я особисто переконаний¹⁰ у тому, що це є закономірним ефектом *циклічно-хвильового*¹¹ характеру соціально-економічного розвитку.

Серед теоретико-методологічних засад аналізу довгострокових процесів змін одне з центральних місць посідає теорія т.зв. *Кондратьєвських довгих хвиль (К-хвиль)*, які описують довгострокову технологічну динаміку і зміну технологічних укладів. Численні

¹⁰ Ці переконання є плодом тривалої спільної наукової роботи в Інституті економіки та прогнозування НАН України з іншими фахівцями, які працюють у сфері вивчення циклічного характеру розвитку та інституційної еволюції. (Див., зокрема: *Гриценко А.А., Подлесна В.Г., 2015, 2017*).

¹¹ Я наголошую саме на циклічно-хвильовому, а не циклічному характері розвитку саме тому, що у довгостроковому періоді зміни призводять до виразно відмінних характеристик соціально-економічної системи (її економічних та суспільних структур, інституційного устрою), що не дає підстав вважати такий феномен чисто циклічним. Невипадково прийнято говорити про середньострокові бізнес-цикли, але про довгі хвилі технологічного розвитку та наддовгі хвилі цивілізаційних змін. У такому феномені *поєднуються два начала – циклічне (повторення минулого) та прогресивне (творення нового)*.

дослідження в рамках парадигми К-хвиль¹², центральною ланкою яких є визнання існування 45–60-річних циклів фундаментальних технологічних змін, акцентують увагу на наявності низки закономірних соціально-економічних наслідків таких трансформацій. Почасти виявляючи у найбільш загальному вигляді спільне у різних варіантах цієї парадигми і певною мірою доповнюючи це концептуальне ядро власним баченням окремих компонентів цього феномену, я пропоную наведене нижче пояснення відносно того, чому довгострокові зміни технологічного укладу мають властивість призводити до загострення протиріч та породжувати серйозні конфлікти – внутрішні та міжнародні.

1. Фундаментальні технологічні зміни, що базуються на проривних наукових ідеях та їх втіленні в економічну дійсність, завжди *виникають локально*, а не глобально: їх носіями є окремі інноватори, які діють в певному локалізованому середовищі, сприятливому для зростання нового, незвичного. Через це виникають локалізовані точки інноваційного зростання, що лише згодом стають джерелом дифузії інновацій та набуття ними регіонального, загальнонаціонального, макрорегіонального і глобального поширення. Внаслідок того, що інноваційні продукти і технології, як правило, є об'єктами захисту інтелектуальної власності упродовж тривалого періоду часу, вони створюють для своїх власників стан технологічної монополії, що породжує не лише суперприбутки (технологічна рента), і не лише забезпечують *домінуюче положення* на ринках високотехнологічних виробів, а й становлять основу значного зростання *політичної потужності держав*, де розміщуються інноватори, та *потенціалу їх дій на міжнародній арені*. З іншого боку, інновації, згідно з Й. Шумпетером, здійснюються в режимі "творчого руйнування" – тих компонентів економічної структури суспільства, що заміщуються новітніми, техноємними компонентами, породжуючи ліквідацію робочих місць, підприємств та навіть згорання цілих галузей, які базуються на застарілих технологіях. Цей *глибоко конфліктний* у соціальному вимірі процес відбувається не лише всередині країн (породжуючи сильний тиск убік застосування протекціоністської політики), а й у міжнародних відносинах, де він породжує *гострі конфлікти у боротьбі за нові ринки*. Він здатен руйнувати соціально-економічне середовище багатьох менш

¹² Детальний аналіз різних аспектів цієї наукової парадигми та різних її сучасних трактувань не входить у завдання цієї статті: він потребує окремого аналізу.

розвинених країн, які спеціалізуються на виробництві традиційних товарів, якщо виникає можливість заміщувати їх новими виробами або виробляти за більш ефективними технологіями.

2. Фундаментальні технологічні зрушення та зміни технологічних укладів мають властивість створювати *нових лідерів серед країн*, які кидають виклик лідерам попереднього технологічного укладу. Це є добре відомий феномен *нерівномірності соціально-економічного та технологічного розвитку*. Старі лідери у процесі довгострокового розвитку, як правило, втрачають свій динамізм унаслідок дії дуже складного комплексу чинників – прогресуючого падіння народжуваності та демографічного старіння населення, зміни споживчих преференцій, значного зростання вартості основних факторів виробництва (їх ВВП у поточних цінах стає виразно вищим за рівень ВВП за паритетом купівельної спроможності), втрати інституційної гнучкості мірою інституційної диверсифікації та виникнення феномену правової зарегульованості процесів, які перешкоджають впровадженню нового та ін. Це породжує потужні стимули до перенесення виробництва у нові країни, де зазначені обмеження відсутні або менш виразні. Утворюються глобальні ланцюги створення вартості, покликані оптимізувати умови розвитку бізнесу та досягнення ним прибутковості – що породжує згортання або закриття відповідних виробництв у країні-інвесторі та, відповідно, зростання безробіття серед вітчизняних працівників, а з тим – і вимоги захисту їхніх інтересів. Водночас окремі країни – реципієнти іноземного капіталу¹³ – не обмежуються роллю "збиральних майданчиків" для міжнародних компаній, а завдяки розумній, стратегічно орієнтованій політиці розвитку з боку їх урядів, високому рівню схильності до самовдосконалення та підвищення рівня свого людського капіталу самі стають на певному етапі джерелом важливих інновацій, вступаючи в пряму технологічну конкуренцію з їх колишніми технологічними "донорами". І *зростання цієї високотехнологічної конкуренції – потужне джерело конфліктності у міжнародних відносинах*.

3. Базові (радикальні) технологічні інновації породжують ефект *зниження ефективності функціонування інститутів*, які загалом є більш інерційними, аніж зміни в технологічній структурі виробництва та суспільства. Це спричиняє порушення співвідносності між

¹³ Сьогодні їх абсолютна більшість розташована в регіоні Східної Азії і включає держави – колишні колонії або підконтрольні території країн Заходу.

інститутами – як системою норм і правил організації суспільно-економічного життя – та об'єктом, який вони покликані регулювати. Ця невідповідність стає особливо очевидною в умовах кризових економічних явищ та суспільних катаклізмів, і це засвідчує мала ефективність дії низки міжнародних інституцій в умовах глобальної безпекової кризи, в яку занурило світ повномасштабне російське вторгнення в Україну, дещо раніше – дуже великі проблеми у процесі глобальної боротьби з пандемією COVID-19, а ще раніше – тривалий застій у діяльності СОТ у період подолання наслідків глобальної фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. Подібну картину можна було спостерігати і в 1930-ті роки щодо діяльності Ліги націй та деяких інших міжнародних організацій (наприклад, Міжнародної організації праці, утвореної ще в 1921 р.) у період визрівання передумов Другої світової війни. Кризові та застійні процеси у діяльності глобальних інституцій та неадекватність глобальних норм регулювання створюють передумови для посилення автономності дій окремих держав або виникнення різного роду регіональних об'єднань, організацій та блоків країн, у рамках яких окремі держави зі схожими інтересами намагаються вирішувати питання, які неможливо розв'язати у більш широкому міжнародному форматі. Цей процес *фрагментації* системи глобального регулювання сам по собі сприяє зростанню конфліктності у світі через відсутність ефективних механізмів координації дій держав та їх співпраці. Загалом всі ці процеси *розширюють простір* для *геополітики* і формування ворогуючих альянсів, орієнтованих не стільки на співробітництво, скільки на отримання переваги над геополітичними суперниками.

4. Інтенсивні процеси "творчого руйнування" у періоди кардинальних технологічних змін, які супроводжуються зниженням ефективності в діяльності усталених інституційних форматів, *значно підвищують рівень невизначеності* в економічному та суспільному розвитку. Нелінійний характер динаміки в періоди фазових переходів у суспільно-економічній організації й утворення в цей період (відповідно до положень теорії синергетики, що вивчає закони самоорганізації складних динамічних систем¹⁴) "вилки" різних можливих траєкторій розвитку (феномен біфуркації) створюють підґрунтя для *можливої втрати орієнтації стосовно перспектив майбутнього*: вони можуть поставати як повні небезпеки й ризиків та породжувати у суспільстві

¹⁴ Її принципи сформульовані ще на межі 1970–1980-х років Германом Накеном (Hermann Naken).

різноманітні фобії, зокрема відчуття перебування у "фортеці в облозі" або ж налаштувати на пошук постійних змов ворогів, "викриття їхніх потаємних планів" та ін. Звідси – підвищена схильність до формування *мілітарно-мобілізаційного етосу*, який найбільш рельєфно проступає у поширюваних у ЗМІ наративах¹⁵. *Нестача позитивної візії майбутнього посилює екзистенційні страхи відносно майбутнього, схильність до історичних рефлексій та намагань відродити символи та атрибути минулого*, що за певних умов може вести до виникнення політики *історичного ревізйонізму*. Звідси – прямий шлях до міжнародного конфлікту.

Дія перелічених вище груп чинників конфліктності характеризується (синергетичним) взаємним підсиленням, з утворенням між ними системних зв'язків, що реально уможлиблює настання великих міжнародних конфліктів у зазначені періоди технологічного транзиту.

Глобальний конфлікт з епіцентром у російсько-українських відносинах є результатом накладання на вже проблемний російсько-український історичний контекст значних ускладнень, пов'язаних зі зростаючим розходженням траєкторій посткомуністичної соціально-економічної трансформації та розвитку двох країн та їх дезінтеграцією, дії всього комплексу глобальних чинників конфліктності, що активізувалися в період кардинальних технологічних зрушень доби Четвертої промислової революції, або ж, якщо застосувати терміни теорії К-хвиль, – переходу до нового (шостого) технологічного укладу.

Але найбільш потужним чинником, який не спостерігався при попередніх технологічних переходах у рамках К-хвиль, став характерний для нинішньої епохи *загальноцивілізаційний транзит до нового світоустрою*. Він дуже сильно модифікує механізми глобального розвитку, надаючи їм неповторної специфіки, аналогії чи подібності якої неможливо побачити в історичних прецедентах. Цей транзит відбувається в період наростання низки глобальних криз, пов'язаних із глибоким порушенням балансу між суспільним та природними процесами, швидким наростанням зміни клімату, істотного зростання загроз біологічного характеру (пандемії, деградація біорозмаїття, що веде до руйнування біологічних ланцюгів),

¹⁵ Ці процеси особливо інтенсивно проявилися останніми роками в Російській Федерації. Однак не лише там: прикмети такого етосу можна побачити в уже згаданій Стратегії національної безпеки США, у політичних заявах лідерів КНР (див., зокрема: Сі Цзіньпін 2022), у зростанні агресивного мусульманського фундаменталізму в різних країнах.

а також виникнення якісно нової ситуації, пов'язаної зі зміною демографічної картини світу, появи абсолютно нових механізмів формування міжнародної політики в умовах зростаючої інформатизації та становлення глобальних мережевих структур – із відповідним формування етосу людини інформаційної доби. Все це надає нинішньому періоду транзиту і, відповідно, іманентної для нього конфліктності *виразної специфічності*, тож **ці специфічні прояви неодмінно домінуватимуть, мінімізуючи сферу можливого "перегукування з минулим"**. Такі ефекти "перегукування", звичайно, будуть присутні – до тієї міри, до якої зберігається дія відомої властивості інституційної еволюції – "залежності від пройденого шляху" (path dependency), проте навряд чи ці залежності від минулого чинитимуть переважаючий вплив.

Як уникнути небезпечних шляхів та досягти стабілізації?

Ключовим висновком статті С. Маріотті є теза: **"радикальні зміни стоять на порядку денному майбутнього"** (виділене мною. – В.С.), яке може піти небезпечними шляхами минулого" (Маріотті 2022, с. 28). Людству необхідно оминати майбутню епоху, спустошену **"токсичною сумішшю націоналізму, мілітаризму та імперіалізму"** (виділене мною. – В.С.) (с. 23). Щодо цих тез не може бути жодних заперечень. Так само їх немає і щодо трьох основних принципів, які мають лежати в основі політики, спрямованої на вирішення цього історичного завдання, що включає (с. 24–25)¹⁶:

і. Уряди, фірми та місцеві громади повинні усвідомлювати той факт, що вони беруть участь у нескінченно повторюваній грі, що передбачає **співпрацю, а не відплату**, а також мати мотивацію та здатність реагувати на зовнішні ефекти, що виникають у глобальному масштабі. При розробленні політики їхня функція корисності повинна **включати зовнішні ефекти**, щоб урахувати їх і збалансувати із внутрішніми перевагами **відповідно до довгострокової перспективи**.

ii. Протекціоністську політику слід відправити до підручників історії, як феномен, що легітимізує політику за принципом "око за око та гру з негативним рахунком"¹⁷. Необхідно повернути різні складові національної політики до **системної єдності**, і з огляду на це активістська політика,

¹⁶ Виділення шрифтом у нижченаведеному тексті зроблені мною. – В.С.

¹⁷ Ближче до кінця своєї статті автор яскраво демонструє дію вказаного формату політики на прикладі політики **"нового техно-націоналізму"**, яка енергійно відродилася як доктрина, прийнята урядами великих держав, та посилила невизначеність і складність на міжнародних ринках та призвела до зривів технологічних ланцюгів доданої вартості або перешкод їм унаслідок політики взаємної протидії. Як справедливо відзначає С. Маріотті, така політика значною мірою призводить до міжнародної нестабільності (с. 27–28).

прийнята для посилення конкурентоспроможності національних галузей промисловості, повинна розроблятися відповідно до *підходу "виграш-виграш"*, тобто враховуючи *спільну конкурентну синергію*, пов'язану з економічною взаємозалежністю між країнами.

iii. Усі наднаціональні економічні інституції повинні об'єднати свої зусилля для *створення середовища, що базується на довірі*, але також напрацьовувати правила й обмеження, які її підтримують, щоб сприяти перспективі міжнародного співробітництва, що уникає ігор з "дилемою ув'язнених", які в кінцевому підсумку призводять до "гонитви на зношування". І для цієї мети необхідні *енергійні реформи*, щоб перетворити політику цих інституцій на більш ефективну.

Слід, однак, зауважити, що перелічені вище принципи формування політики відштовхуються від аксіоматичного припущення раціональності в діях політичних акторів. Останні мали би передбачати всі ті негативні довгострокові наслідки, які *не оминуть нікого, в разі наполегливого продовження домінування принципу національного егоїзму та явного переважання принципу конкуренції над принципом співробітництва*. Але історичний досвід надає нам чимало доказів того, що формальне панування раціонального мислення зовсім не становить перешкоду для звернення до найбільш антигуманних та несправедливих видів міжнародної політики, побудованих на началах насильства, жорстокості, експлуатації та грабіжництва. Хіба ж не в одному часовому ряді (т.зв. Новий час в історії Європи XVI–XIX ст.) перебувають європейський Ренесанс, розквіт гуманізму, наукового раціоналізму, епоха Просвітництва, з одного боку, та утворення колоніальних імперій, що супроводжувалося цинічним грабунком та оберненням в рабство корінних народів, жорстокі та кровопролитні релігійні війни, масові релігійні репресії інквізиції – з другого боку? Невипадково тому всесвітньовідомий соціальний психолог Еріх Фромм (1973) констатував існування, здавалося б, парадоксального феномену зростання деструктивної агресивності мірою просування людства по шляху цивілізації, що, на його справедливу думку, впливає зовсім не з агресивної природи самої людини, а із соціальних умов, які базуються на несправедливості та експлуатації.

Вирішити завдання, поставлені у статті С. Маріотті навряд чи реально, якщо відштовхуватися при цьому від старих концептів політики, які ґрунтуються на *принципі верховенства власних цінностей та культурних надбань* порівняно з цінностями та культурою Інших, – адже саме це, на мій погляд, і стало соціопсихологічним підґрунтям для нинішнього "ренесансу" геополітики. У цьому зв'язку, а також у прямій асоціації з кінцівкою статті С. Маріотті, який завершує свій аналіз посиланням на сумнозвісний вислів Ф. Фукуями про кінець історії, я більш схильний до цитування іншого дуже відомого дослідника цивілізацій – С. Хантінгтона (1996), з його ідеями про зіткнення цивілізацій та цивілізаційні війни.

Політична риторика у дихотомічному форматі "Ми – Вони", "Добро – Зло", "Світ – Темрява"¹⁸, що шириться світом, надзвичайно ускладнює досягнення глобального консенсусу щодо вирішення ключових глобальних проблем. Адже будь-які поступки іншій стороні глобального конфлікту в такому форматі "діалогу" незмінно розглядатимуться як відступ від власних цінностей, визначальних суспільних принципів, а отже видаватимуться зрадництвом. Таке протистояння веде не просто до деглобалізації: тут ідеться про *глибоко руйнівну фрагментацію світу на основі ментально-ціннісного, глибоко психологізованого протистояння* – не на основі раціонального мислення, а в результаті прояву підсвідомих інстинктів (прагнень). І, як свідчить історія, саме так можуть утворюватися соціально-психологічні механізми, завдяки яким в людях цілеспрямовано (через розвинені засоби масової "інформації") пробуджуються найбільш темні духовні начала, що породжують жагу до вбивств та руйнувань усього й уся, що перебуває за межами "нас" і "нашого".

У світі, наповненому надпотужними засобами масового знищення, це – шлях до глобальної катастрофи. І це не лише моє враження. У цьому зв'язку можна навести фрагмент із виступу президента міжнародної фундації "Global Solutions Initiative", відомого у світі вченого Д. Сноуера (*Snower 2022*), який у своїй вступній промові при відкритті засідання глобального форуму "Global Solutions"¹⁹ 28–29.03.2022 р. у Берліні зазначив: "У цей час геополітичного конфлікту ми повинні бути гранично уважними до вибору наративів, якими формується наша поведінка. Конфліктні наративи вимощують дорогу до пекла. Необхідно шукати конструктивні наративи, які не керуються почуттями помсти чи образи, а потребують взаємної поваги, емпатії та бачення перспективи серед рівних... Існує багато різних шляхів до побудови глобального співробітництва, що зумовлюються існуючим розмаїттям культур та релігій, і це пов'язано з відмінністю шляхів до забезпечення соціального добробуту. Конструктивні наративи мають поважати цю різноманітність і розглядати її як важливу передумову для розв'язання глобальних проблем – так само, як біорозмаїття є передумовою виживання екосистем".

Світ сьогодні зіткнувся з безпрецедентними за своїми масштабами та потенційною руйнівною силою викликами, пов'язаними з епохальними змінами параметрів природного середовища існування людини. Вони потребують примату *Співробітництва (Кооперації)*²⁰, а не *Конфронтації* та *Фрагментації*. Сьогоднішній світ потребує не лише *реформи ключових глобальних інститутів* у напрямі надання їм *здатності виконувати функції*

¹⁸ Останнє це, по суті, нова реінкарнація в новітніх умовах ХХІ століття маніхейства – дуалістичного релігійного вчення III ст. про одвічну боротьбу добра і зла, яка відбувається і в душах людей.

¹⁹ Форум є складовою механізмом аналітичної підготовки самітів G20.

²⁰ ООН (2021) у цьому контексті дуже точно сформулювала таке політичне бачення – "наш спільний порядок денний" (Our Common Agenda).

істинно глобальних публічних благ – міжнародної безпеки та справедливих правил та можливостей розвитку для всіх при збереженні свободи вибору власної моделі розвитку²¹, але зовсім не дискредитації існуючих глобальних інститутів під впливом огульної критики політично заангажованих ЗМІ та красномовних політтехнологів. Іще більшою мірою він потребує **докорінної зміни поведінки великих держав**, які найбільше впливають на формування та результативність дії глобальних механізмів. Їх керівники та політична еліта повинні усвідомити свою історичну відповідальність за долю світу та зрозуміти, що саме слово "великий" означає не лише "багато влади чи військової, політичної або фінансової потужності", але насамперед міру втілення їх **Глобальної Історичної Місії**.

Посилання на тезу Фукуями про кінець історії, якого, за висловом С. Маріотті, "доведеться чекати дуже довго" (с. 28), дисонує з цим баченням майбутнього, тому що воно в дуже символічній формі стало претензією на глобальне панування принципів неолібералізму після краху Радянського Союзу та інститутів радянського блоку держав. Але цей тріумф виявився, як довели три десятиліття світового розвитку потому, тимчасовим – і він не міг бути іншим. І не варто чекати, що цей принцип колись реалізується.

У цьому зв'язку маю посплатися на видатного німецького дослідника філософії історії Карла Ясперса (*Jaspers 1949 [2017]*, с. 243–244), який характеризував історичну еволюцію в напрямі до єдності та можливості досягнення *кінця історії*²² таким чином:

"Єдність історії як повне єднання людства ніколи не буде завершено... Більше того, єдність людства є межею історії. Це означає: досягнута завершена єдність була би кінцем історії.

Єдність як мета — безмежне завдання; адже всі види єдності, що стають для нас видимими, є частковими, вони – лише передумови можливої єдності або нівелювання, за яким ховається безодня чужості, відштовхування і боротьби.

Завершена єдність не може бути виражена ясно і несуперечливо навіть в ідеалі. Така єдність не може набути реальності ані в досконалій людині, ані в правильному світоустрої або в проникливому і відкритому взаєморозумінні та злагоді. ... це єдність трансцендентності. Як така воно не може бути

²¹ Давно вже вийшли з друку змістовні книги відомих вчених, які працюють у цьому напрямі, зокрема і згаданих С. Маріотті авторів – Дж. Стігліца (2005, 2006) та Д. Родріка (2007), однак їхні висновки та рекомендації й досі належним чином не враховуються у практичній міжнародній політиці основних глобальних гравців – навіть під впливом низки глобальних криз, які світ переживає з 2008 року. І це не випадковість, а, здається, свідомий ментально-ціннісний вибір тих, хто формує політику.

²² Ці нижченаведені погляди є тим більш важливими, що вони сформульовані в результаті глибинного осмислення подій Другої світової війни, а отже, прямо стосуються нашого часу війни в Україні та розростання глобальних конфліктів.

уловлена, не може бути винятковим надбанням будь-якої історичної віри, що могла би бути нав'язана всім як абсолютна правда...

Це – становлення єдностей, сповнені ентузіазмом пошуки єдності, які змінюються такою ж пристрасною руйнацією єдностей"²³.

Надзвичайно ємні та змістовні думки видатного мислителя закликають нас думати більш широко, піднятися над конфліктами сьогодення й побачити перспективу діалектичної єдності у різноманітності, в якій тільки й може проявити себе істинна Свобода.

Список використаних джерел

1. Маріотті, С. (2022). Застереження російсько-української війни: уникнути майбутнього, яке перегукується з минулим. *Економіка і прогнозування*. № 3. С. 7–32.
2. Dent C.M. Brexit, Trump and trade: Back to a late 19th century future? *Competition & Change*. 2020. No. 24(3-4). P. 338–357. <https://doi.org/10.1177/1024529420921481>
3. Wolf M. *Why globalisation works*. Yale University Press, 2004.
4. G20 Bali Leaders' Declaration. Bali, Indonesia, 2022, November 16. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/11>
5. G20 Rome Leaders' Declaration. URL: <https://www.governo.it/sites/governo.it/files/G20ROMELEADERSDECLARATION.pdf>
6. MC12 Outcome Document adopted on 17 June 2022, WT/MIN(22)/24, WT/L/1135 / WTO Ministerial Conference Twelfth Session. 2022, June 22. URL: https://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/mc12_e/documents_e.htm
7. Trade Policy Review: An Open, Sustainable and Assertive Trade Policy / European Commission. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2021. URL: https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2021/april/tradoc_159541.0270_EN_05.pdf
8. National Security Strategy. Washington: The White House, October 2022. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf>

²³ "Die Einheit der Geschichte wird als Eingewordensein der Menschheit nie vollendet sein... in einem verwirklichten Endziel. Die Einheit der Menschheit ist vielmehr die Grenze der Geschichte. Das heißt: die erreichte, vollendete Einheit wäre das Ende der Geschichte.

Einheit als Ziel ist unendliche Aufgabe; denn alle uns sichtbar werdenden Einheiten sind partikular, sind nur Vorbedingungen einer möglichen Einheit, oder sind Nivellierungen, hinter denen sich abgründige Fremdheit, Abstoßung und Kampf verbergen.

Nicht einmal klar und widerspruchlos läßt sich eine vollendete Einheit auch nur im Ideal entwerfen. Diese Einheit kann nicht wirklich werden, weder als der komplette Mensch noch als die richtige Welteinrichtung, noch als das endgültig durchdringende und offene gegenseitige Verstehen und Einverständnis...es ist das Eine der Transzendenz. Als solches kann es nicht gleichsam eingefangen werden, nicht zu dem ausschließenden Besitz eines geschichtlichen Glaubens werden, der sich als die Wahrheit schlechthin allen aufzwingen dürfte...

Es ist ein Werden von Einheiten, ein enthusiastisches Suchen der Einheit, es ist dann wieder ein leidenschaftliches Zerschlagen von Einheiten".

9. Gonçalves Lucie and Defarges Mathilde. When Macron Met Biden: Simmering Tensions Over the Atlantic. *Blue Star Strategies LLC*. December 2022. URL: <https://bluestarstrategies.com/news/insight-and-analysis/628-macron-state-visit>
10. Гриценко А., Подлесна В. Соціально-економічні цикли: історичні форми та державне регулювання. *Економічна теорія*. 2015. № 1. С. 89–99.
11. Подлесная В.Г. Логико-исторические основания формирования социально-экономических циклов / НАН Украины, Институт экономики и прогнозирования НАН Украины. Киев, 2017.
12. Fromm Erich. *The Anatomy of Human Destructiveness*. New York: Holt, Reinhart and Winston, 1973.
13. Huntington Samuel P. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster, 1996.
14. Snower David. Opening speech at the Global Solutions Summit 2022, March, 28th-29th [You Tube video]. URL: <https://www.global-solutions-initiative.org/summit-2022/>
15. Our Common Agenda - Report of the Secretary General / United Nations. New York: United Nations, 2021. <https://doi.org/10.18356/9789210010122>
16. Stiglitz Joseph E. and Charlton Andrew. *Fair Trade for All: How Trade Can Promote Development*. Oxford University Press, 2005.
17. Stiglitz Joseph E. *Making Globalization Work*. New York – London: W.W. Norton & Company, 2006.
18. Rodrik Dani. *One Economy – Many Recipes: Globalization, Institutions, and Economic Growth*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2007. <https://doi.org/10.1515/9781400829354>
19. Jaspers Karl. *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte*. Zürich: Artemis-Verlag, 1949. *Karl Jaspers Gesamtausgabe*. Band I\10. Basel: Schwabe Verlag, 2017. URL: https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglitData/pdfOrig/kjg1_10.pdf

Надійшла до редакції 01.02.2023 р.

Підписано до друку 29.03.2023 р.

Volodymyr Sidenko²⁴

**WAR IN UKRAINE AS A BIFURCATION POINT
IN GLOBAL DEVELOPMENT:
RHYMING WITH THE PAST VERSUS CREATING THE FUTURE**

In this article, prepared as part of the creative discussion on the problems raised in Sergio Mariotti's paper regarding various global economic aspects related to the Russian-Ukrainian war, the author argues that, despite the obvious tendencies towards greater global protectionism, one

²⁴ **Sidenko, Volodymyr Romanovych** – Doctor of Economics, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Chief Researcher at the Institute for Economics and Forecasting, National Academy of Sciences of Ukraine (26, P. Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine), ORCID 0000-0002-4195-5351, e-mail: v_sidenko@ukr.net

should not excessively expand the meaning of the term "protectionism" thus concealing the recent trends towards direct government interventionism in the functioning of international markets, which makes the very concept of "free market" increasingly conditional. Turning to the repeatability in the present of certain trends of the past (called "rhyming"), which is another important message in S. Mariotti's article, the author emphasizes the need to consider this phenomenon not as a regrettable and undesirable coincidence, but as a natural consequence of the principle of cyclicity in economic development and the wave-like nature of long-term development trends.

The article proves that one can not overcome undesirable and dangerous global trends just by calling for peace, cooperation and better global coordination based on the established principles of institutionalised world order. That purpose requires a truly global thinking in all without exception centers that shape global development policy, and true cooperation in defining the parameters of the future and in solving global problems of humanity. And this is only possible via the formation of a qualitatively new model of globalization, where economic freedom would become the freedom of free development for all.

Keywords: deglobalization, economic nationalism, global protectionism, global value chains, fragmentation, global interdependencies, K-waves, long civilizational waves, Russian-Ukrainian war

References

1. Mariotti, Sergio (2022). A warning from the Russian–Ukrainian war: avoiding a future that rhymes with the past. *Ekonomika i Prognostychna – Economy and forecasting*, 3, 7-32. <https://doi.org/10.15407/eip2022.03.007> [in Ukrainian].
2. Dent, C.M. (2020). Brexit, Trump and trade: Back to a late 19th century future? *Competition & Change*, 24(3-4), 338-357. <https://doi.org/10.1177/1024529420921481>
3. Wolf, M. (2004). *Why globalisation works*. Yale University Press.
4. G20 Bali Leaders' Declaration (2022, November 16). Bali, Indonesia. Retrieved from <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/11>
5. G20 Rome Leaders' Declaration. Retrieved from <https://www.governo.it/sites/governo.it/files/G20ROMELEADERSDECLARATION.pdf>
6. WTO Ministerial Conference Twelfth Session. MC12 Outcome Document adopted on 17 June 2022, WT/MIN(22)/24, WT/L/1135 (2022, June 22). Retrieved from https://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/mc12_e/documents_e.htm
7. European Commission (2021). *Trade Policy Review: An Open, Sustainable and Assertive Trade Policy*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Retrieved from https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2021/april/tradoc_159541.0270_EN_05.pdf

8. National Security Strategy. October 2022. Washington: The White House. Retrieved from <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf>
9. Gonçalves, Lucie and Defarges, Mathilde (2022, December). When Macron Met Biden: Simmering Tensions Over the Atlantic. *Blue Star Strategies LLC*. Retrieved from <https://bluestarstrategies.com/news/insight-and-analysis/628-macron-state-visit>
10. Grytsenko, A., Podliesna V. (2015). Socio-economic cycles: historical forms and state regulation. *Ekon. teor. – Economic theory*, 1, 89-99 [in Ukrainian].
11. Podliesnaya, V. (2017). Logical and historical foundations of the formation of socio-economic cycles. Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine. Kyiv [in Russian].
12. Fromm, Erich (1973). *The Anatomy of Human Destructiveness*. New York: Holt, Reinhart and Winston.
13. Huntington, Samuel P. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster.
14. Snower, David. Opening speech at the Global Solutions Summit 2022, March, 28th-29th [You Tube video]. Retrieved from <https://www.global-solutions-initiative.org/summit-2022/>
15. United Nations (2021). *Our Common Agenda - Report of the Secretary General*. New York: United Nations. <https://doi.org/10.18356/9789210010122>
16. Stiglitz, Joseph E. and Charlton, Andrew (2005). *Fair Trade for All: How Trade Can Promote Development*. Oxford University Press.
17. Stiglitz, Joseph E. (2006). *Making Globalization Work*. New York - London: W.W. Norton & Company.
18. Rodrik, Dani (2007). *One Economy - Many Recipes: Globalization, Institutions, and Economic Growth*. Princeton and Oxford: Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9781400829354>
19. Jaspers, Karl (1949). *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte*. Zürich: Artemis-Verlag. In: *Karl Jaspers Gesamtausgabe* (2017). Band I\10. Basel: Schwabe Verlag. Retrieved from https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglitData/pdfOrig/kjg1_10.pdf